

MIROSLAV MICHELA

Az eltűnt idő őrei. Viták a történelemről és a történészek Szlovákiában*

„Hlinka érdemei nem hagyhatók figyelmen kívül és kétségbevonhatatlanok. Érdemeinek elvi része volt a szlovák nemzet formálódásában, hozzájuk köthető a keresztény értékek a nemzeti érdekek és a szociális politika védelmének hagyománya.”

(Vladimír Palko, 2007. augusztus 27.)¹

„A kormány kijelentésének részei további kötelezettségek is – ez mindenekelőtt tartozás saját történelmünkkel szemben... A Szlovák Köztársaság Kormánya ma egyértelműen kijelentette, hogy szisztematikusan terjeszteni fogja az ésszerű historizmust mint a hivatalos állami politika részét. Egyszerűen nem akarjuk megengedni, hogy a szlovák történelem elnéptelenedjen, noha tele van jelentős személyiségekkel és nevezetes eseményekkel.”

(Robert Fico, 2008. január 2.)²

* Eredetileg megjelent: *Historický časopis*, 2011/4, 617–637. A szöveg az SZTA Kiválóságai Központjának keretében született: A szlovák történelem Európa történelmében, a Szlovák Történettudományi Társaság 2011. tavaszi eperjesi közgyűlésén megtartott előadás bővített és kiegészített változata. Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Marína Zavackának, Kamil Činátlnak és Juraj Šuchnak a kéziratához fűzött inspiráló kommentárjaikért.

¹ Hlinka si podľa KDH zaslúži zákon. <http://www.sme.sk/c/3457571/hlinka-si-podla-kdh-zasluzi-zakon.html> (letöltve 2012. 12. 08.).

² http://www.olaf.vlada.gov.sk/8782/prepis-tlacovej-konferencie-poskonceni-slavnostneho-rokovania-vlady-slovenskej-republiky-v-martine-dna-2-januara-2008.php?day=2011-02-01&art_datum_od=&art_datum_do= (letöltve 2012. 12. 08.).

Fontos szlovák politikusok fentebb idézett kijelentési is utalnak rá, hogy folyamatos igény van a történelem értelmezésére. Az általuk választott tekintélyelvű hangnem pedig az érvelési módot illusztrálja, egyúttal viszont arra ösztönöz, hogy feltegyük a kérdést: vajon ez a történelem egyetlen legitim értelmezése?

Történelmet, politikát, hagyományokat, emlékezést nem ritkán összemosódó jelenségként ábrázolják, nem véletlenül. Olyan törekvésekről van szó, amelyek sokat elárulnak a jelenkori társadalomról is, mivel a történelem értelme inkább a jelenben, mint a múltban kereshető. Erre figyelmeztettek a posztkommunista országok legújabb vitái a „múlttal való megbékélés” témájáról.³ Jacques Le Goff szerint az európai (görög) történetírás keletkezésére és fejlődésére két alapvető tényező volt hatással: az etnikai, amely célul tűzte ki a görög és a barbár (civilizáció) megkülönböztetését, és a politikai. A történelemtudománnyal így már az ókori Görögországban is a társadalom legfelső rétegeinek ösztönzésére kezdtek el foglalkozni, az szorosban összefonódott a visszaemlékezéssel és így egyben hatásos politikai fegyverré is vált.⁴ A meggyökeresedett felfogás szerint a történelem az élet tanítómestere, ami a gyakorlatban a történeti narratívák széles körű felhasználását is jelentette egyes érdekek és elképzelések legitimálójaként.

A kulturális és szociális hatásokat a történelem mint egyetemes tudomány 19. századi meghonosodása sem semlegesítette, noha a történészek igyekeztek kritikusan rekonstruálni a múltat

³ A témával kapcsolatban újabban lásd Françoise MAYER: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Argo, Praha, 2009; James KRAFFL: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Kalligram, Bratislava, 2009; Peter DINÚŠ: *Vyrovnávanie sa s minulosťou?* Veda, Bratislava, 2010; Michal PULLMANN: *Konec experimentu: prestavba apád komunizmu v Československu*. Scriptorium, Praha, 2011; Mirek VODRÁŽKA: *Manifest existencionálných dějin*. Herrmann & synové, Praha, 2011; Michal KOPEČEK: In Search of “National Memory”. The Politics of History, Nostalgia and the Historiography of Communism in the Czech Republic and East Central Europe. In Uő (szerk.): *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. CEU Press, Budapest–New York, 2008, 75–95.; Jan RANDÁK: Historie v současné i budoucí veřejném prostoru – úvahy o dějinách a paměti. In http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/texty_1_2008/Randak.pdf [letöltve 2012. 12. 08.]; <http://louc.bloguje.cz/898794-konec-experimentu-aneb-historie-jedne-polemiky.php>. [letöltve 2011. 01. 01.].

⁴ Ehhez: Jacques LE GOFF: *Paměť a dějiny*. Argo, Praha, 2007. 149.

– úgy, ahogyan az tényleg történt. Szintén megmutatkozott, hogy a nyelv túlságosan meghatározza a történelmi események elbeszélését.⁵ Roger Chartier szerint ez nem azt jelenti, hogy a történészek munkái megegyeznének a fikciós irodalommal: „A fikció elbeszélésének és a történelem elbeszélésének közös, egyforma módja van, ami megengedi, hogy megegyezzenek a »szereplők«, az idősíki formálásának egyforma módja, az okság egyforma koncepciója... Határozottan meg kell védeni azt a véleményt, hogy a történelmet a szándék és az igazság elve irányítja, hogy a múlt, amelyet tárgyként állítanak elénk, a diskurzuson kívül álló valóság, megismerés ellenőrizhető”.⁶ Wolfgang Mommsen arra figyelmeztet, hogy a történelmi művek, avagy a történészek nézetei érthetők és igazolhatók interszjektíven, a hitelesítés három módja révén: használta-e a megfelelő forrásokat és a szóba jöhető legújabb ismereteket; az adott történész milyen mértékben közelített az összes létező történelmi adat optimális kihasználásához; vajon ez explicit, az értelmezés implicit modelljei pontosak, összefüggnek és ellentmondástól mentesek?⁷

A történelem a világról alkotott modern elképzelések egyik építőköveként vált a nacionalista mozgalmak érdeklődésének tárgyává, és ez a mai napig így is maradt. Ezért lett meghatározó a történelem koncepciójaként a historizmus, ami a folyamat-

⁵ A történelemírás narrativista kritikájának problematikájához lásd *Forum Historiae*, 2009/2; *Historická narácia, ideológia a historiografia*, Karol Hollý összeállításában: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/index.html (letöltve 2012. 12. 08.). Lásd szintén a legújabb publikációkat: Kamil ČINÁTL: *Dějiny a vyprávění*. Argo, Praha, 2011; Jan HORSKÝ: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy a povaze, postupech a mezích historické vědy*. Argo, Praha, 2009; Rastislav KOZIÁK–Juraj ŠUCH–Eugen ZELENÁK (szerk.): *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Chronos, Bratislava, 2009; Juraj ŠUCH: *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whitea a Franka Ankersmitha*. Filozofická fakulta Ostravskej Univerzity, Ostrava, 2010; Eugen ZELENÁK: *Konštruktivizmus a pluralita vhistórii*. Verbum, Ružomberok, 2011; Karel ŠIMA: *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*. In: Lucie STORCHLOVÁ–Jan HORSKÝ et al: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Albis international, Ústí nad Labem, 2009. 67–94.

⁶ Roger CHARTIER: *Na okraji útesu*. Pavel Mervart, Praha, 2010. 16–17.

⁷ J. Wolfgang MOMMSEN: Social conditioning and social relevance in historical judgments. *History and Theory*, 17. k., 4. sz. Beiheft 17: *Historical Consciousness and Political Action*, 1978/4. 33.

szerűsége, a kauzális törvények és trendek feltárásán alapuló objektív megismerés lehetőségére helyezi a hangsúlyt. Ezt a ma is népszerű elképzelést a történelmi megismerés lehetőségéről viszonylag hamar aláasta a hivatásos történészek kritikája.⁸ Vörös László joggal figyelmeztetett a hagyományos történetírás és a nacionalizmus szoros kapcsolatára, mivel „*a hagyományos történetírások elsődleges célja identitásképző történetek létrehozása*”. Hangsúlyozza, hogy a hagyományos történelmi episztemológia és metodológia voltaképpen csak ezt a fajta történetírást teszi lehetővé.⁹ Ezt követően a történészek társadalmi szerepe (elsősorban) a nemzeti kánon védelmére (esetleg módosítására) korlátozódik. Erre a helyzetre reflektál sok politikus is. Sokan tettek kísérletet arra, hogy „megvédjék” a történetírás szerepét. Ahogyan arra Ladislav Hollý felhívta a figyelmet, a nacionalizmus diszkurzív egységéről, hogy a történelem fontos, függetlenül attól, hogy egyetértene-e abban, tulajdonképpen mi a történelem és mit fejez ki.¹⁰ A múltról szóló történetek (elsősorban a nemzeti múltról, a nemzetség, család avagy a terület múltjáról) a társadalmi kapcsolatok alkotóelemei közül mutatnak be egyet. Ezzel együtt hosszú ideje beszélnek a hivatásos történetírás válságáról. Ehhez, a történetírás tudományos státusának megrendülésén túl hozzájárul a mai, információkban gazdag, virtualizált fogyasztói társadalom valósága is.

Tanulmányom célja rámutatni ezekre a tendenciákra és megalapozni egy szélesebb körű vitát hivatásunkról és a szlovák történelmi kultúráról.¹¹ Szeretném hangsúlyozni, hogy nem

⁸ Ehhez bővebben Georg G. IGGERs: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výživě*. NLN, Praha, 2002.

⁹ László VÖRÖS: *Analytická historiografia versus národné dejiny: „národ” ako sociálna reprezentácia*. Edizioni Plus–Pisa University Press, Pisa, 2010. 2. Szintén ehhez Jörn RÜSEN: How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Culture of Recognition by History in the Twenty-First Century. *History and Theory*, 43. k., 4. sz.; *Historians and Ethics*, 2004/4. 118–129.

¹⁰ Ladislav HOLÝ: *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Sociologické nakladatelství, Praha, 2001. 20.

¹¹ Valami hasonlóra törekedtünk a Forum Historiae oldalain is a Fórum szekcióban: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/forum.html, ahol a következő témákban nyitottunk vitát: *Milyen történelmet szeretnénk, milyenre van szükség*

adhatok sem kimerítő, sem kiegyensúlyozott elemzést, hiszen ahhoz sokkal több hely, kutatás és idő kellene. Inkább néhány, a témával kapcsolatos észrevételt fogalmaznék meg, amelyek további eszmecserére érdemesek. Azt vizsgálom, miként jelenítik meg Szlovákia történelmét a közbeszédben, milyen jellegű történelmi eseményeket ajánlanak a történészek a szélesebb közvélemény figyelmébe. Érintem továbbá azt is, hogy miként működik a szlovák történésztársadalom, amelynek szerves része vagyok én is.¹² A tudományos és a közéleti vita oly gyakran hangsúlyozott szigorú kettéválasztását nem tartom egyértelműnek és meghatározónak. Ellenkezőleg, létezik egy széles, köztes tér, amelyben a történelmi információk eljutnak az emberekhez, majd ezt követően a (főleg nemzeti) mítoszok és sztereotípiák révén bumerángxént térnek vissza a tudományos vitákba.¹³ Ahogy arra Marc Bloch figyelmeztet, a történelmi tanúbizonyságok mennyisége és változatossága csaknem végtelen. Minden az emberről vall, amit mond vagy leír, amit alkot és amihez hozzányúl.¹⁴ Vajon milyen mértékben vesznek részt aktívan a tudás terjesztésében, mennyire tudják alakítani a történelmi tudatot a történészek, akiknek a hivatása azért jött létre, hogy feljegyezzék, osztályozzák, megőrizték és magyarázzák a történelmet? Ezért döntöttem úgy, hogy a címben a történészeket metaforikusan úgy jelölöm, mint az eltűnt idő őreit. Olyan múltbéli eseményeket őriznek, amelyek megtörténtek, de ugyanúgy soha többé nem ismétlődnek meg. Ám a lenyomataik mégis ott vannak a forrásokban és elsősorban a társadalmi igényekből és gyakorlatból következő vitákban.

günk? A tudomány és a politika között – a történelem örök dilemmája? Sajnos viszonylag nagy nehézséget okozott a hozzászólók megnyerése, ennek ellenére érdekes szövegeket sikerült összegyűjteni. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani minden résztvevőnek.

¹² Értekezésemben – terjedelmi okok miatt – nem foglalkozom a Szlovákiáról író történészek szélesebb csoportjával vagy a magyar nemzetiségű kollégákkal, akik sajnos csak kisebb mértékben vannak jelen az itteni szakmai közösség működésében.

¹³ Miroslav HROCH: *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*. In: Jiří ŠUBRT (szerk.): *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Nezávislé centrum pro studium politiky, Kolín, 2010. 42.

¹⁴ Marc BLOCH: *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*. Argo, Praha, 2011. 71.

A történelem–emlékezet–történészek háromszögében folyó viták többféle impulzust és a reflexió lehetőségét kínálják a kortárs szlovák történelmi kultúra számára. A történészek munkájának módszereiről való gondolkodásra indítanak (például forráskritika és értelmezés, oral history, a történelemírás hagyományai stb.). Megmutatják, milyen módon vált eszközzé a történelem a szó tágabb értelmében, és egyfajta lakmuszpapírként árulkodnak a történészek és a konkrét történeti narratívák társadalomban elfoglalt helyéről és betöltött szerepéről (határozott nézetcsoporthoz, hivatalos vagy alternatív történelem, politika, médiumok, befolyás a közvéleményre stb.).

Írásommal csatlakozni szeretnék ahhoz az 1989 utáni vitákban elhangzott tézishoz, hogy a történettudományunk fejlődését korábban meghatározta a párthoz fűződő szoros kapcsolat, de 1989 után sem történtek igazán jelentős változások.¹⁵ Pavel Kolář a rendszerváltás utáni történetírással kapcsolatban a ketrecben tartott és nevelt állat metaforáját használta, amelyik nem tudja, merre induljon el, miután a rácsok összetörték.¹⁶

Történelmi kultúra

A történelmi kultúra szakkifejezéssel Zdeněk Beneš egy adott társadalomra jellemző történelmi gondolkodás, a történelemről való gondolkodás egészét jelöli. Elsősorban szociális és kulturális jelenségről van szó, ami a kommunikált és felhasznált – tehát értelmezett – történelemre vonatkozik.¹⁷ A történelemről való beszéd itt a társadalom és a történelem kapcsolatának különböző formáit jelenti, kezdve a családtól és a szoros szociális kapcsolatok keretében kialakított és reprodukált nézetektől és tudástól, egészen a társadalomtudományi kutatócsoportok készítette szigorú-

¹⁵ Ehhez például Ivan KAMENEC: *Poznámky k historiografii dvoch totalitných režimov na Slovensku*. *Historický časopis*, 2004/2. 291–294.

¹⁶ Pavel KOLÁŘ: *Nenápadné okovy Kleió. Východoevropské dějepisectví po pádu železné opony mezi vědeckým étosom a legitimizací panství*. *Soudobé dějiny*, 2004/1-2. 224.

¹⁷ Részletesen Zdeněk BENEŠ: *Historický text a historická kultura*. Karolinum, Praha, 1995.

an analitikus tanulmányokig. Miroslav Hroch a történelmi tudat hat forrását nevezte meg: a történettudomány eredményei és azok népszerűsítése a médiumokban, iskolai tanítás, publicisztika és újságírás a szó legtágabb értelmében, a múlt művészi feldolgozása, fizikai mobilitás és utazás, valamint az információ informális közvetítése a család és más közösségek keretein belül.¹⁸ Lubomír Lipták három fontos síkot nevez meg, amelyeken a történelem reprodukálódik.¹⁹ Az első sík a hivatalos, ezt egy politikai rendszer és annak elkötelezett hívei képviselik. Intézményi szinten kialakított és reprodukált történelmi kánont mutatnak fel, ami az uralkodó érték és ideológiai irányzat, valamint az általa preferált társadalmi gyakorlatok legitimálását szolgálja. Ez megjelenik köztéri megnyilvánulásokon, az állami ünnepek és a kiválasztott történelmi események megünneplésekor, törvényekben, tantervekben. Az állam gazdasági ellenőrző és represszív intézményekkel is rendelkezik, ezek tartják életben az adott kánont, még akkor is, ha a modern állam ilyen jelzői manapság már vitathatók. Pierre Bourdieu szimbolikus tőkéről és szimbolikus erőszakról beszél, ennek eszközévé válik például a kötelező állami oktatás, amelynek segítségével az állam saját állampolgáraiba oltja a gondolkodás társadalmi formáit és kategóriáit, a megértés szociális kereteit, a megismerési struktúrákat.²⁰ Jan Assmann a kánon működésével mint hagyománnyal foglalkozik, ennek révén eljut a maximális tartalmi kötelezettségig és annak formális rögzítéséig.²¹ A kortárs történelmi kánon, illetve a bourdieu-i habitusok összhangjának kialakításában természetesen részt vesznek a történészek is, noha elsődleges feladatuk kritikusan és a szakmai szabályok alapján értelmezni a múltat. Ezért a második sík a tudományos párbeszédé. Itt nem az lenne a feladat, hogy alárendelje magát a domináns kánonnak (még ha ez gyakran meg is esik), hanem elsősorban a kutatás és kritikus gondolkodás. Jacques Le Goff arra figyelmeztetett, hogy a történelemnek két fajtája létezik: a történé-

¹⁸ Miroslav HROCH: *Historické vědomí*. I. m. 33.

¹⁹ Lubomír LIPTÁK: *Sáz évnél hosszabb évszázad*. Kalligram, Bratislava, 2000. 192.

²⁰ Pierre BOURDIEU: *Teorie jednání*. Karolinum, Praha, 1998. 87–94.

²¹ Jan ASSMANN: *Kultura a památ. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvínutých kulturách starověku*. Prostor, Praha, 2001. 92–113.

szek történelme (tudományos) és a kollektív emlékezet történelme (mitikus, élő), miközben a történészek feladata, hogy felderítsék a történelmet és cáfolják a valótlanságokat.²² Ebben a szellemben beszél Pierre Nora az emlékezet és történelem elvi ellentétéről. Felhívja a figyelmet arra, hogy az emlékezet hordozói élő személyek, ezáltal az emlékezet tartalma is változásnak van kitéve. Az emlékezet szelektív és érzelmi alapú. Megszentelheti azokat az emlékeket, amelyeket a történelmi kritika éppen rombol. A történetírás intellektuális tevékenység, ami megköveteli az analitikus és kritikus hozzáállást, és igyekszik kikerülni az öncenzúrát a kutatás tárgyához fűződő érzelmi kapcsolat tekintetében is.²³ A harmadik sík a személyes. Az egyént körbevevő szociális miliőt jelenti, amelyet a különféle személyes készségek és élmények alkotnak. Gyakran ellentétes az előző síkokkal, de része is azoknak. A családi/generációs emlékezet működése vizsgálatát példázzák a *Můj děda nebyl nácek*²⁴ című könyv szerzői, amikor a háborús események elbeszélését és megőrzését vizsgálták a családi emlékezetben, valamint megmutatták, hogy a „mieinkkel” szemben sokkal elnézőbbek vagyunk. Ebben a keretben az erőszaktevőkből egy csapásra (a családi kötelék és bizalom hatására) áldozatok vagy érdektelen megfigyelők válhatnak.²⁵ Mindenesetre a történelem e három síkja nem egymást kölcsönösen kizáró, inkább egymásba szövődő, viszonyuk helyzetfüggő.

Meglehetősen inspiratív Tzvetan Todorov tipológiája is, amelyben kihangsúlyozta a tanúk, a történészek és a visszaemlékezők eltérő elbeszélési stratégiáját. A tanúk és a történészek esetében inkább a kiegészítéseket emelte ki. Felhívta a figyelmet, hogy a történetírás a lényegéből fakadóan bonyolít, míg az emlékek egyszerűsítenek.²⁶ További érdekes területet a művészi alkotások ki-

²² Jacques LE GOFF: *Paměť a dějiny*. I. m. 122.

²³ Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 14–15.

²⁴ *A nagyapám nem volt náci*. – A ford.

²⁵ Harald WELZER–Sabine MOELLEROVÁ–Karoline TSCHUGGNALOVÁ: *„Můj děda nebyl nácek“. Nacismus a Holocaust v rodinné paměti*. Argo, Praha, 2010.

²⁶ Tzvetan TODOROV: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 124–129.

nálta esztétikai élmény, ami a történelmi reprezentációk szintén jelentős hordozója és terjesztője.

Peter Burke szociális emlékezetként beszél a történelemről, ami magában foglalja a szelekció és az értelmezés komplex folyamatát. Felhívja a figyelmet a múlt emlékként való elraktározása és feljegyzése közötti hasonlóságra, tekintve, hogy szerinte az emlékezet egyben történelmi forrás is, miként történelmi jelenség is (feljegyzés és szelekció). A feladat tehát annak a kérdésnek a megválaszolása, vajon ki szeretne kit és mire emlékeztetni, kinek a múltról szóló verzióját jegyezték fel és őrizték meg, és ki szeretné azt, hogy valaki (és persze miért az a valaki) valamiről elfeledkezzen?²⁷

Versengés a nemzeti történelemért

A 1989-es rendszerváltás a történészi közösség diverzifikációját és polarizációját hozta, ami megmutatkozott a „nemzeti történelem”-ről szóló konfliktusokban is. A terminológiai és tartalmi viták jól tükrözték az ország aktuális politikai helyzetét is. Újra felszínre kerültek a korábban egymással konkuráló két történelmi olvasat különbségei, majd ezt összekapcsolták a marxista történetírás eredményeinek átértékelésével. A szlovák történetírás kétosztatú felfogása meghonosodott a társadalmi vitákban is, és következetesen az egyik vagy másik nézet támogatói közé sorolja a történészeket. A kettéosztottság tulajdonképpen intézményesült is. Vannak munkahelyek, tudományos rendezvények és folyóiratok, amelyekre úgy tekintenek, mint ennek a megosztottságnak a megtestesítőire, és ezek nemritkán el is fogadják ezt. Leggyakrabban a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete (SZTA TI) és a Matica Slovenská megújult Történeti Főosztálya (MS TF) versenyről szoktak beszélni. Az utóbbi években ebben a kontextusban értelmezték a Nemzeti Emlékezet Intézetének (NEI) vagy némely egyetemi tanszéknek a tevékenységét is. De annak ellenére, hogy az intézmények képviselői nemegyszer hevesen kritizálják „a töb-

²⁷ Peter BURKE: A történelem mint társadalmi emlékezet. *REGIO*, 2001/1. 3–21.

bieket”, a gyakorlatban – néhány kivételtől eltekintve – képesek egymással kommunikálni és együttműködni. Például az SZTA TI-nek több munkatársa tagja az MS TF-nek is. A NEI kiadta az SZTA TI munkatársainak könyveit, gyakran együttműködnek tudományos rendezvények szervezésében, és részt vesznek azokon stb. Elena Mannová is erre hívta fel a figyelmet: „a látványos polarizáció érzése fokozatosan elvész, mihelyst eltekintünk a publicisztikai vitáktól, és észrevesszük a konkrét tudományos műveket”.²⁸ Hasonlóan vélekedik Július Bartl is: „a szlovák történetírás egészében nem kettéhasadt, és még csak nem is szenved valamiféle tudathasadásos szindrómában”.²⁹

A történelmi kontextus szempontjából fontos, hogy a szlovák történetírást kezdetben elsősorban a vallási különbség határozta meg. Beszélhetünk a nemzeti történet katolikus és evangélikus verziójáról is, mivel az aktív értelmiségiek többsége egyházi volt, illetve a felekezeti hovatartozás akkoriban meghatározó identifikációs tényező volt. Az egyház befolyásának korlátozására, sőt felszámolására 1948 után tett kísérlet ellenére a felekezeti hovatartozás Szlovákiában a társadalmi kategorizáció és klasszifikáció egyik meghatározó eleme még ma is. Ez a konkrét történelmi eseményekre való fogékonyság sajátos fajtájával is együtt jár. Elég felidézni azt, milyen módon jelennek meg a vallási alapon definiált szervezetek a Szlovákia történelméről folyó nyilvános vitában (például az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttének megünneplése, az 1939–1945 közti Szlovák Köztársaság, az 1944-es Szlovák Nemzeti Felkelés vagy az úgynevezett Lex Hlinka). Gyakran éppen a vallásilag meghatározott környezetből kerülnek ki mindkét oldal aktív vitázói.³⁰ Ezzel együtt a vallási alapon tematizált különbség ma inkább ideológiai címkét, és nem analitikai klasszifikációs modellt jelent.

²⁸ Elena MANNOVÁ: Clio na slovenský spôsob. Problémy a nové prístupy historiografie na Slovensku. *Historický časopis*, 2004/2. 244.

²⁹ Július BARTL: Historiografia na Slovensku po roku 1989 – splnené očakávanie? *Historický časopis*, 2007/1. 41.

³⁰ Például a Lex Hlinka kontextusában lásd <http://www.sme.sk/c/3514405/evanjelici-nechcu-lex-hlinka.html>; <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?569> (letöltve 2012. 12. 08.).

A 20. század első felében ez a versengés fontos kultúrpolitikai jelenségként is tetten érhető. Beszélhetünk autonomista és csehszlovakista történelemfelfogásról. Ebben az esetben azonban meg kell értenünk, hogy az autonomista és csehszlovakista terminusok címkeként keletkeztek, korabeli megnevezések a konkurens párt negatív megjelölésére, és egyszerre használták őket az elemzés és a gyakorlat kategóriáiként. Ez többféle módszertani problémát rejt magában. Maguk a terminusok szerepet kaptak a korabeli politikai versengésben, másfelől időben és térben változó jellegük és jelentésük volt, valamint közvetlenül kapcsolódtak konkrét politikai pártokhoz. Egyben a történelemről vallott nézetek két sajátos típusát is reprezentálják. Az első a csehszlovák politikai (némely elképzelések szerint etnikai is) nemzet létezését védte, a második a szlovákok nemzeti létével és az autonómiához való jogukkal érvelt.³¹ A nemzeti egyenjogúság ideája, majd a nációkkal való kollaborálás kérdése is 1938 után vált ennek a vitának a további alkotóelemévé. A kétosztatú történetírásból eredeztették a történelem elbeszélésének kétféle hagyományát: a „demokratikus, liberális” (csehszlovák, antifasiszta) és a „konzervatív, autoriter” (az egykori Szlovák Néppárttal azonosított) történetírást, amelyek Szlovákiában 1989 után ismét együtt hatottak a történelmi kultúrára.³² Ebben az esetben is inkább a címkézés egyszerűsített for-

31 Adam HUDEK: Slovenská historiografia a problematika československých dejín v rokoch 1918-1968. http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf (letöltve 2012. 12. 08.); M. Mark STOLÁRIK: The Painful Birth of Slovak Historiography in the 20th Century. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2001/2. 161–187.; Jan RYCHLÍK: Češi a Slováci ve 20. století. *Česko-slovenské vztahy 1914-1945*. Academic Electronic Press Bratislava–Ústav T.G. Masaryka Praha, Bratislava, 1997; Uő: Początki, rozwój i zanik czechosłowakizmu. *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowo-wschodniej*, XLV, 2010. 21–43.; Miroslav PEKNIK (szerk.): *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika – Slovenské národné rady – Čechoslovakizmus*. Veda, Bratislava, 2000; Natália KRAJČOVIČOVÁ: *Slovensko na ceste k demokracii*. HŮ SAV, Bratislava, 2009.

³² A diskurzus egy másik típusa, amellyel itt nem foglalkozom, a marxista történetírás, amely programszerűen szembehelyezkedett mindkét fent említett hagyománnyal. Emellett az 1948–1989 közti időszakban emigrációban fejlődött a néppárti narratíva is. Ehhez lásd Adam HUDEK: *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948-1968*. HŮ SAV, Bratislava, 2010. A szlovák történetírás jellegéről folytatott vitákhoz lásd Josef JABLONICKÝ: *Glosy k historiografii SNP*. NVK International, Bratislava, 1994; Ján KORČEK: *Slovenská republika 1943-45*. MNO SR, Bratislava, 1999. 9–21; Ivan KAMENEC: *Spoločnosť – politika – historiogra-*

májáról van szó. A történelem iránti megnövekedett érdeklődést – amelyre úgy tekintünk, mint fontos identitásképző elemre abban az ideológiai vákuumban, ami a rendszerváltás után alakult ki – mutatja az 1990-es években megjelent temérdek cikk és új könyv, a számos médiavita. A történészek, publicisták és különféle lelkes emberek elkezdtek „dezideologizálni a történelmet”, „új történelmet írni”, „elmondani vagy kiásni a történelmi igazságokat” vagy „kitölteni a fehér foltokat”. Ahogyan azonban Miloš Havelka írja, a dezideologikus „objektív tudományhoz”, a historizáló, tényközpontú és nem teoretikus történelemszemlélethez való visszatérés valójában csak a történelem egy újabb ideologizált formájához vezet.³³

A kétosztatúként megjelenített történelemszemléleten belüli legismertebb, külföldön is jelentős visszhangot keltett konfliktus az úgynevezett Ďurica-ügy lett az 1990-es évek közepén, amelyet az emigráns történész, Milan Stanislav Ďurica művének (*Dejiny Slovenska a Slovákov. – Szlovákia és a szlovákok történelme. A szlovák történelem kommentált kronológiája.*) új, szlovákiai oktatási segédanyagként való bevezetése váltott ki. Az eset olyan ellenállással járt, hogy a könyvet kivették a tantervből. Az erősen medializált konfliktus során a SZTA Történeti Intézetének munkatársai nyílt levélben kritizálták Ďurica könyvének gyenge szakmai színvonalát.³⁴ A vita tulajdonképpen módszertani vita is ar-

fia. Pokrivené(?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí. HŮ SAV, Bratislava, 2009; Dušan KOVÁČ: *O historiografii a spoločnosti.* HŮ SAV, Bratislava, 2010.

³³ Ehhez Miloš HAVELKA: Touha po ideológiich a strach z teorie: Několik poznámek o sebareflexi české historiografie. *Dějiny a současnost*, 2000/1. 46–48.

³⁴ Bővebben ehhez a problematikához: V. Owen JOHNSON: Begetting & Remembering: Creating a Slovak Collective Memory in the Post-Communist World. In: Michal KOPEČEK (szerk.): *Past in the Making*. I. m. 129–143.; Dušan KOVÁČ: Zamyslenie sa nad Slovenskou historiografiou deväťdesiatych rokov. *Česko-Slovenská historická ročenka*, 2003. 225–231.; Elena MANNOVÁ: Der Kampf um Geschichtslehrbücher in der Slowakei nach 1990. In: Andrei CORBEA-HOISIE–Rudolf JAWORSKI–Monica SOMMER (szerk.): *Umbruch im östlichen Europa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*. Studien Verlag, Innsbruck, 2004. 125–135.; Okružly stôl: Slovensko a fenomén Ďurica. *Kritika&Kontext*, 1997/2–3. sz.; Andrej FINDOR: Národná identita ako naratívna konštrukcia. *Sociológia*, 2000/1. 57–79.; Miroslav MICHELA: 14. marec 1939 – medzi historickou udalosťou a symbolom. In: Valerián BYSTRICKÝ–Miroslav MICHELA–Michal SVARC: *Rozbitie ale*

ról, hogyan beszélhetünk Szlovákia és a szlovákok történelméről, beleértve azt is, kinek van „joga” erről beszélni. Egymással szemben álltak az egyik oldalon az emigrált, volt néppárti politikusok és a velük szimpatizáló történészek (akkoriban egy hajóban ültek Vladimír Mečiar kormányával), a másik oldalon pedig Szlovákia tudományos és pedagógiai műhelyeiből kikerülő történészek. Noha mindkét oldalon felbukkantak a múlt rezsim alatt is tevékeny kutatók, az SZTA TI munkatársai voltak azok, akiket konkurensaik gúnyosan „bolsevik történészekként” bélyegeztek meg. Ez a konfliktus és a következő évek is megerősítették a párhuzamos intézményi világ kiépítését, amelynek gyökerei azonban mélyebbre, a két antidemokratikus rezsimig nyúlnak. A szlovák újságírásban pedig meghonosodott az a gyakorlat, hogy a vitákra mindkét oldal képviselőit meghívták, azaz a „nemzeti irányultságúakat” és „azokat a másokat”.

A szlovák történettudománynak kétosztatú történésztársadalomként való megjelenítése rámutat arra, hogy Szlovákiában a történeti megismerés képét 1989 után elsősorban a „nemzethez” való viszonyulás alapján építik fel. A viták során viszont egyáltalán nem foglalkoznak azzal, hogy a „nemzeti érdek” nem világos fogalom, és csak a „nemzet” kategóriáját alkalmazzák konkrét feltételeinek, érdekeinek és elképzeléseinek a feltárásával lehet megérteni.³⁵ Elég felidézni a politikai indíttatású és politikai eszközként használt Lex Hlinka, az „ószlovákok” és a „Szvatopluk lovas szobra” körüli viták kiváltotta visszhangot.³⁶ A Robert Fico miniszterelnök által prezentált „ésszerű historizmus” nyomán ismét felhangzottak az ügyet „támogató” és „ellenző” hangok, és újra felmerültek a Mečiar-időszakból már ismert viták. A kormány már akkor is célzottan „erősítette a nemzeti identitást”, és ez ellen tiltakozott az értelmiségi elit jelentős része. Most is többnyire

bo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska. Veda, Bratislava, 2010. 535–548.

³⁵ Ehhez részletesen László VÖRÖS: *Analytická historiografia*. I. m. 73–123.

³⁶ Ehhez bővebben Grigorij MESEŽNIKOV–Olga GYÁRFÁSOVÁ: *Národný populizmus na Slovensku*. IVO, Bratislava, 2008; Miroslav KOCÚR: *Za Boha, za národ-kresťanský národný populizmus*. In: Kálmán PETŐCZ (szerk.): *Národný populizmus na Slovensku a slovensko-maďarské vzťahy 2006-2009*. Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín, 2009. 211–234.

ugyanazoknak az embereknek volt meghatározó szava a Matica Slovenská köreiből, a másik oldalon pedig elsősorban az SZTA TI-ből. De a vitázókhoz – a már évtizedek óta aktív, közismert történészekhez – immár a történészszakma fiatalabb képviselői is csatlakoztak.

Szürke zóna?

A szlovák történettudomány értelmezését nem szűkíthetjük csupán a fentebb említett kétosztatú felosztásra. Ezek amúgy is inkább az értékorientáció eseti megnyilvánulásai, mintsem homogén és egymástól hermetikusan elzárkózó csoportok. A szlovák történetírásnak van egy kiterjedt „szürke zónája”, ami az említett nyilvános vitákra „mozdulatlansággal” és „akadémiai távolságtartással” reagál. A szlovák történelmi kultúráról és a történészekről folyó vita szempontjából inspiratív Juraj Podoba tipológiája jól felhasználható ebben a kontextusban. Ez a nemzeti identitás és az emlékezetpolitika kapcsolatát illetően három tendenciát azonosít. Az elsőt az apologetikus történészek és lelkesedők képviselik, akik a nemzeti ideológia alapján alkotják meg a történelmet, újra mozgásba hozva a régi történelmi sztereotípiákat (ide sorolta például a Matica Slovenskát). A második, úgynevezett mainstream tendenciát a tudományos és oktatási intézmények azon dolgozói képviselik, akik többnyire a klasszikus politikátörténetet preferálják; míg a harmadikat a társadalomtudományi orientáltságú történészek képviselik, akiknek a munkája igazodik a világban folyó kutatások aktuális tendenciáihoz.³⁷ Nemrégiben Roman Holec is érintette a történészek és a társadalom kapcsolatának lehetséges értelmezését. Ő elkülöníti a társadalom kisebbségét, amely érdeklődik a történelem iránt és különböző okokból szüksége is van rá (Történelem-1) és a nagyobb részét, amelynek szükségleteit kielégítik a különböző mitológiák (Történelem-2). Az első csoportba sorolta azokat a kutatókat, akik az analitikus (Történelem-1a)

³⁷ Juraj PODOBA: Národná identita a „Erinnerungspolitik” v slovenskej historiografii: niekoľko kritických postrehov od „susedov”. *Historický časopis*, 2004./2. 266–267.

és a hagyományos módszerekre (Történelem-1b) támaszkodnak, a másik csoportba az amatőröket, illetve azokat a történészeket, akik inkább határozott véleményt hangoztatnak, mintsem érveket. Végül a Történelem-3 kategóriába sorolva kifejezetten arra hivatkozik arra, hogy a múltban a politika minként használta eszközként a történelmet (erre jellemző a hangsúlyos kampányszerűség és célszerűség) sokban támaszkodva a Történelem-1 és -2 eredményeire.³⁸ Mindkét említett modell rámutat a legnépesebb csoport ambivalens jellegére, amelyre jellemző, hogy csak kis mértékben vesz részt elméleti-koncepcionális vitákban, és elsősorban a klasszikus narratív politikatörténet művelése felé orientálódik. Ahogy arra már számos kolléga felhívta a figyelmet, az akadémiai („arisztokratikus”) mozdulatlanság vagy öncélúság nem kedvez a szlovák történettudomány nemzetközi életben elfoglalt pozíciójának sem. Igaz, ezzel a stratégiával valószínűleg a történészek meg tudják őrizni a szimbolikus tőkéjüket, amit tükröz a helyi tudományos közösségben elfoglalt stabil pozíciójuk is. Martin Nodl ebben az összefüggésben már 1999-ben klientelizmusról (vagy korporatív rendszerről) beszélt, amely a részt vevő felek önlegitimációjára alapozva akadémiai fokozat, támogatás, állás vagy pályázat megszerzése érdekében alakul ki: „A mi környezetünkben a klientelizmus főleg úgy jelenik meg, hogy hiányoznak a szakmai viták, módszertani konfliktusok, elmarad az elavult interpretációs modellek megkérdőjelezése és az új modellek létrehozása. Ha valaki részleteiben megfigyeli a legjelentősebb cseh történelmi folyóiratok recenziós rubrikáját, akkor megdöbbenve tapasztalhatja, hogy vagy száz oldalon nem talál vitát, polémiát és szakmai vitát, helyette öndicséretet lel a klienskapcsolatok jegyében... A módszerről és problémákról szóló szakmai vita csaknem eltűnt – vagy jobban mondva, még évtizedek múltán sem tért vissza, mivel a normalizáció egész ideje alatt sem foglalkoztak vele. Ha már van is valamilyen polémia vagy kritikus állásfoglalás, akkor felmerül az, hogy a mi környezetünkben bármilyen vitát személyes tá-

³⁸ Roman HOLEC: Aké dejiny máme a aké potrebuje. <http://www.forumhistoriae.sk/forum/holec.pdf> (letöltve 2012. 12. 08.).

madásként értelmeznek.”³⁹ Mindez megfigyelhető Szlovákiában. Roman Holec is hasonlóképp fogalmaz: „A társadalmi megrendelés és a pénzügyi folyamatok olyan projektekbe kényszerítik a történészeket, amelyek elsőre bombasztikusnak tűnnek, azt ígérik, hogy megértik az alapvető történelmi fordulópontokat és folyamatokat, kulcskérdéseket, döntő eseményeket, legjelentősebb személyeket, de tulajdonképpen csak azt teszik lehetővé, hogy sok régi művet úgy mutassanak be, mintha újak volnának. Ezt a játékot a történészek elfogadják, mert kényelmes és lehetővé teszi a túlélésüket. Ez elsősorban a Történelem-1b számára jelent táptalajt. Gyakran anélkül élük le az életüket, hogy szükségét éreznék annak, hogy lényegesebben elmélyítsék ismereteiket a Történelem-1 keretein belül, nemegyszer szövetkeznek a Történelem-2-ből érkezőkkel, hogy megőrizték a pluralitás látszatát. A Történelem-2 így akaratlanul is legitimálódik, de erről már senki sem gondolkodik el.”⁴⁰ Ilyen társadalmi megrendelés volt a közelmúltban a nyolcas évfordulók megünneplése, ami a történelmi témákon túl nagy teret adott a marketingnek, illetve a „szolgáltatásnak”, és ilyen módon a Szlovák és a Cseh Köztársaság számos tudományos intézménye is megmutatta magát a közönségnek.⁴¹ Ladislav Holý, miközben rámutat a normalizációs erkölcs speciális jegyeire, arra is figyelmeztetett, hogy amikor a résztvevők nem fejtik ki nyilvánosan a nézeteiket, mert az számukra nem kifizetődő, megnövekszik a személyes kapcsolatok jelentősége.⁴² A szociális

³⁹ Martin NODL: Krize české historiografie aneb minulost, která chce být zapomenuta. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/nodl.html> (letöltve 2012. 12. 09.).

⁴⁰ Roman HOLEC: Aké dejiny máme. I. m.

⁴¹ 2008-ban számos kiadvány, vita és kulturális rendezvény utalt a „nyolcas évek” (1918, 1938, 1948, 1968) Csehszlovákia 20. századi történetében betöltött jelentőségére. Ebben történészek is nagymértékben részt vállaltak, és eddig nem tapasztalt érdeklődést tanúsított a média és a politikusok is. Ez a helyzet segítette láthatóvá tenni a történészek munkáját, egyúttal viszont rávilágított a történelem politikai instrumentalizálásának magas fokára is. Ehhez lásd például Jan RANDÁK: Osudové osmičky: historická fakta, jejich smysl a identitotvorný význam? In: Jan MERVART–Jiří ŠTĚPÁN et al.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století. Osudové osmičky v našich dějinách*. Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové, 2008. 23–31.; Miroslav MICHELA: Pripomínanie a kanonizovanie minulosti, Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. Uo. 7–22.

⁴² Ladislav HOLÝ: *Malý český člověk*. I. m. 31–32.

kapcsolatok és gyakorlatok ezen modellje ma is a tudományos közösség egyik működési módja. Éppen ebben az összefüggésben játszik fontos szerepet a közszférában tapasztalható gyakorlati passzivitás akkor is, amikor a professzionális tudomány ügyeiről van szó, mint a törvényi normák, a finanszírozás és a pályázatok kiaknázásának kérdései, a politikai nyomásgyakorlás a történelem értelmezésére vagy a történettudomány eredményeinek banalizálása. Megmutatkozik, hogy nem tudunk, és nem akarunk vitába bocsátkozni. Vajon arról van szó, hogy lemondtunk a nyilvánosság alakításáról, vagy eleve nem tanúsítunk érdeklődést az ilyen tevékenység iránt? Túlzott elfoglaltságról vagy a pragmatizmus valamilyen formájáról beszélhetünk? Példaként említhető az oktatási segédletet, amelyet megfelelő (didaktikai) végzettség nélkül a miniszterelnök historizáló beszédeinek írója jelentethetett meg. *Olvasmány Szlovákiáról* című könyve (kiegészítő tankönyv a Honismeret tantárgyban, az általános iskolák I–IV. évfolyamai számára) már az első sorok után patetikus-mitologizáló frázisok és nacionalista klisék sokaságával kelti fel az olvasó érdeklődését: „Megmutatom neked, hogy Szlovákia mennyi szép és csodálatos dolgot kapott, milyen csodálatos országban szület[t]ek... A szlovák nők és férfiak az ország legnagyobb csodái... A szlovák emberek állandóan énekelnek... Minden nap meggyőződöm róla, hogy ez nem akármilyen ország, hanem mesebeli. Szlovákiának hívják és ez a legszebb ország a földön!” Sőt, még az útmutatás sem hiányzik, hogy mit is kell tennie egy igaz szlovák embernek: „A büszke keleti szlovák embereknek saját szemükkel kellene látniuk a Dunát... minden szlováknak saját szemével kellene látnia a felújított trencsényi várat.” A könyv kapcsán kevesen zóltak meg, egyikük, Viliam Kratochvíl arra figyelmeztetett, hogy „Machala kitálál, túloz, megtéveszt és a nacionalizmust a legmagasabb értékek szintjére emeli. Ezek mind létező eljárások a 19. és a 20. század fordulójáról. Az ilyen tankönyvi szövegekkel kapcsolatos tapasztalatok viszont arra utalnak, hogy pont a hazához való nomrális, egészséges viszonyulás ellenkezőjét érték el, és inkább a tragédiához, háborúkhöz, holokauszthoz kapcsolódnak.”⁴³

⁴³ Viliam KRATOCHVÍL: Externý posudok pre odbornú komisiu Predsedu Národnej rady Slovenskej republiky (PNRSR) k umiestneniu sochy Svätopluka na

Hasonló érdektelenség, illetve csekély visszhang volt jellemző más esetekben is: amikor Jánošíkot, a betyárt az első szociáldemokratának minősítették, vagy amikor jelentős szlovák kommunisták érdemeiről esett szó. A tömegkommunikáció működésére jellemző, hogy érdeklődésüket a konfliktus, a politikai összecsapás keltette fel. Ezért különösen nagy figyelmet kapott Szvatopluk lovas szobrának ügye. Az emlékművet a Fico-kormány a választások előtt avatta fel.⁴⁴ Az új parlament elnöke, Richard Sulík szakmai bizottságot állított fel az ügy elemzésére, és ebben viszonylag nagy számban voltak jelen történészek. A közvélemény érdeklődését lényegesen növelte az ügy politikai-ideológiai felhangja, valamint az, hogy „nemzeti témaként” jelenítették meg. Értelmiségi körökben is újra kibontakozott egy vita.⁴⁵ A történetírást illetően a hagyományos kétosztatú séma érvényesült, és ismét megerősödtek a kétféle történelemmel kapcsolatos elképzelések: a szobrot az „egyik csapat” kezdeményezte, később védte, „a másik” pedig problémának látta annak művészi megformálását és a hozzá kapcsolódó ideológiai tartalmat.⁴⁶

Ilyen konfliktusos helyzetekben gyakran sor kerül az azonosságok és a szociális kapcsolatok átértelmezésére is, mivel a vita megteremti, vagy megerősíti a „klánhoz” tartozás érzését. A szakmai érvelés elsősorban a primordialista vagy perennialista nemzetfelfogás érvényességéről szólt, ezt testesíti meg az „őszlovák” fogalom. Emellett szó esett a „király” fogalmáról is. Szóba került a szobor koncepciója is, ez az 1939–1945 közti Szlovák Köztársaság nacionalista mitológiájához kapcsolódik, habár a szobrász a Gustáv Husák-féle normalizáció jelentős képviselője.⁴⁷ Az őszlovákelmélet

Bratislavskom hrade. <http://plus7dni.pluska.sk/plus7dni/vsimli-sme-si/paskvil.html> (letöltve 2012. 12. 08.).

⁴⁴ <http://www.sme.sk/c/5361825/svatopluk-posluzi-na-volby.html> (letöltve 2012. 12. 08.).

⁴⁵ Érdekes vita alakult ki elsősorban arról, hogy ebben a politikai ügyben miként vettek részt az akadémiai közösség tagjai. Lásd <http://www.jetotak.sk/slovensko/velka-historicka-vojna-o-svatopluka>; <http://www.jetotak.sk/diskusie/preco-sa-vyjadrit-k-soche-odpoved-miroslavovi-tizikovi> (letöltve 2012. 12. 08.).

⁴⁶ Például <http://www.sme.sk/c/5493608/matica-chce-komisiu-k-svatoplukovi-doplnit-o-vlastnych-odbornikov.html> (letöltve 2012. 12. 08.).

⁴⁷ Erről részletesen Marína ZAVACKÁ: Pomník Svätopluka ako prameň k dejinám 20. a 21. storočia. Poznámký k historickej interpretácii. Posudok pre

támogatói a „józan ésszel” hozakodtak elő: ha most szlovákok vagyunk, akkor ezer évvel korábban azok voltak az elődeink is. Emlegették a „nyilvánvaló tényeket”: Szvatopluk király volt, mivel így szólítják meg egy pápai oklevélben. Bejelentették, hogy végre elérkezett a megfelelő pillanat az igazi történelem bemutatására, a magyarosítás, a csehszlovakizmus, a kommunizmus és a nemzetellenes liberalizmus után el lehet mondani, *valójában hogyan is történt*. Figyelemre méltó még az az érv is, miszerint „ezt a többiek is így csinálják”, Pozsonyon kívül az összes környező fővárosban vannak nemzeti hősöket ábrázoló lovas szobrok stb.⁴⁸ Sőt, egyes vitázók a konkurensok hozzá nem értését azok értékorientációja alapján vélték bizonyítani. Érdeemes elgondolkodni az akadémiai szféra egyik prominens képviselőjének stílusán is, aki élő televíziós adásban – egy tudományos vita során – kollégáját annak beszédhibája miatt próbálta meg nevetségessé tenni.

Nem áll szándékomban e helyütt részletesen elemezni a vitát, de okvetlenül meg kell említeni, hogy az etnicitás és nacionalizmuselmélet egyik legbefolyásosabb kortárs kutatója szerint a primordializmus manapság „döglött lónak” számít, amelyet a szerzők kockázat nélkül ostorozhatnak. Másfelől ma már egyetlen egy komoly tudós sem vall primordialista nézetet, vagyis hogy a nemzet vagy etnikai csoport a történelem során változatlan entitást jelentene, mivel esélye sem lenne talpon maradni a tudományos vitában.⁴⁹ Szlovák kontextusban ezzel többet foglalkozott például Vörös László.⁵⁰

Martin Kanovský a Szvatopluk-szobor áthelyezésére vonatkozó bírálatában arra hívja fel a figyelmet, hogy a semleges történelmi igazság nehezen állhat ellen az ideológiai alapú, rituális politi-

predsedu parlamentu R. Sulika pôvodne zverejnený. http://www.nrsr.sk/Static/sk-SK/NRSR/Posudky/posudok_10_Zavacka.pdf (letöltve 2010. 12. 31.).

⁴⁸ Adam HUDEK: Najpolitickéjšia veda. I. m.

⁴⁹ Rogers Brubaker: Přehodnocení národní identity: národ jako instacionalizovaná forma, praktická kategorie, náhodilá událost. In Miroslav HROCH (szerk.): *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. SLON, Praha, 2003. 377.

⁵⁰ László VÖRÖS: Problém s pojmom „starí Slováci”. *História – revue o dejinách a spoločnosti*, 2010/3–4. 88–93. Lásd még Dušan TRĚŠTÍK: Moderní národ, politický národ vrcholného středověku, raně středověký gens a naše genetické software. In: Uő: *Myšliti dějiny*. Paseka, Praha, 1999. 100–120.

kai mozgósításnak. Minden a szoborral kapcsolatos tett önmagában politikai nyilatkozat, és egy szobor eltávolítása (hacsak nem a népharag spontán és szervezetlen megnyilatkozásáról van szó) mindig és elkerülhetetlenül politikai mobilizációs stratégia is, amely inkább nem tudatos ideológiai-mobilizációs elképzelésekre és kétes jelképekre támaszkodik, még ha örömmel takarózik is a „történelmi igazsággal”.⁵¹

Az említett példák is rámutatnak – még akkor is, ha a történeszek nem túl szorgalmasan kapcsolódnak be a nyilvános vitákba –, hogy a nyilvánosság számára főként a véleményformáló személyiségek kisszámú csoportja ismert, akiket a témák tág spektruma mellett a viszonylag határozott nézetek is jellemeznek, és ez a vélemények sokszínűsége helyett a kétosztatú történettudomány benyomását erősítheti. Ők annak is tudatában vannak, hogy intellektuális know-how-juk felajánlásával magasabb társadalmi státusra tehetnek szert, valamint népszerű(tlen)ségre a lakosság különböző csoportjai körében. Nagyobb – intézményi és életkorbeli – változatosságot mutatnak a média tematikusan kiválasztott megszólalói, azok a szakemberek, akik szigorúan csak saját, a média számára is érdekes kutatásuk témájában nyilvánítanak véleményt, és akik többnyire különféle évfordulók alkalmával kapnak szót. Viszonylag nagy és változatos csoportról van szó, itt szerepet kapnak a Holec-féle Történelem 1-2 vagy Podoba már említett három tendenciájának képviselői. A harmadik, szintén nagyobb létszámú csoportot azok az „inkább néma szerzők” alkotják, akik a professzionális történetírás területén szerzett sokéves tapasztalataik ellenére a médiában alig vagy egyáltalán nem jelennek meg. Ennek különböző okai lehetnek, de a történettudomány megjelenítése szempontjából ez semmiképpen sem pozitív.

Marc Bloch klasszikus művében arra hívta fel a figyelmet, hogy a történész feladata a jelenségek megértése és nem bírálata. Figyelmeztetett, hogy a történelem többé nem viselkedhet úgy, mint egy arkangyal.⁵² Manapság, bár továbbra is tartja ma-

⁵¹ Martin KANOVSKÝ: Socha Svätopluka ako politický symbol. Posudok predsedu parlamentu R. sulika pôvodne zverejnený. http://www.nrsr.sk/Static/sk-SK/NRSR/Posudky/posudok_08_Kanovsky.pdf (letöltve 2010. 12. 31.).

⁵² Marc BLOCH: *Obrana historie*. I. m. 111–114.

gát az ítélkezéstől való tartózkodás mint a történelmi műveltség hagyományos kánonja, ám több humán és társadalomtudós felhívta a figyelmet arra, hogy az elkötelezettség a megismerésnek nem negatív, hanem épp ellenkezőleg, inkább eredendő tulajdonsága. Jelentős hatással voltak erre a „történelmi számvetésről” szóló viták az államszocialista rezsim bukása után, és a terjedő történelmi revizionizmus is.⁵³ A történész a társadalom terméke és műve. Tükrözi azt a környezetet is, amelyben létrejött. Szükségszerű, hogy tudatában legyen ennek a helyzetnek és reflektáljon is rá. Már Edward Hallett Carr rámutatott, hogy a történészeknek más értelmiségiekhez hasonlóan érdeklődniük kellene érdeklődniük a jelen iránt.⁵⁴ Wolfgang Mommsen három, többnyire nem tudatos környezeti hatásról beszél, melyek befolyásolják a történetírást: az önkép, azaz a képzet, melyet az a társadalmi csoport alkot magáról, amely nevében a történész beszél; a társadalmi változások okai és a jövőbeli társadalmi változások perspektívája, amelyek a történész számára úgy jelennek meg, mint feltételezett és lehetséges dolgok és orientálják történelem értelmezését.⁵⁵ Richard T. Vann szerint a történészeknek nem kellene félniük az erkölcsi kommentátor szerepétől, csak tudatosítaniuk kell azt, hogy értékelésük – úgy, mint minden történelmi értékelés – kritika tárgyává válik saját kollégáik és olvasóik részéről.⁵⁶

Nálunk ezek a viták nagymértékben összekapcsolódtak a „totalitárius rezsimekkel való számvetés” körüli vitákkal, melyek rendszeresen előtérbe kerülnek a köz- és szakmai szférában. Gyakran előfordul, hogy ezek személyes síkra terelődnek, olyannyira, hogy sok vallási és faji előítélet is felszínre kerül.

Úgy gondolom, hogy ebben a tekintetben állandóan aktuális Július Bartlnak az SZTT besztercebányai kongresszusán elhang-

⁵³ Ehhez például Michael DINTENFASS: *Truth's Other: Ethics, the History of the Holocaust, and Historiographical Theory after the Linguistic Turn. History and Theory*, 2009/1. 1–20.; Deborah E. LIPSTADTOVÁ: *Popírání holocaustu: Silící útok na pravdu a paměť*. Paseka, Litomyšl–Praha, 2001; de a 4. lábjegyzetben felsorolt művek is.

⁵⁴ Lásd például E. H. CARR: *Mi a történelem?* Osiris, Budapest, 1995. 34.

⁵⁵ J. Wolfgang MOMMSEN: *Social conditioning and social relevance*. I. m. 23.

⁵⁶ Richard. T. VANN: *Historians and Moral Evaluations. History and Theory*, 43. k., 4. sz.; *Historians and Ethics*, 2004/4. 3–30.

zott felhívása, hogy a történészek vállaljanak nagyobb szerepet a nyilvános vitákban és a történetírás legújabb eredményeinek népszerűsítésében.⁵⁷ Ez a kíváncsi állampolgári hozzáállás kifejezésre juttatása mellett a szakmai becsületről is szól, ami a szlovák történetírás további fejlődésének javára válhat. Ma már nem tekinthetünk a történészekre úgy, mint valamiféle strázsákra, vagy a „tisztá”, „egyetlen”, „objektív” történelmi igazságok kimondására jogosult hírmondókra. Ellenkezőleg, bármilyen a „múlt kisajátítására” irányuló törekvés, ami egy ideig megnövelhetné társadalmi státusukat, végső soron csak annak profanizálásához fog vezetni. Dušan Třeštík cseh történész szavaival: „Ez nem csak a történelmi kutatás igazsága és nem csak történészek mondják ki, hanem politikusok és publicisták – a bíráknak, ha akarják, ha nem, a múlt felett is ítélkezniük kell, nem csupán az egyének felett – és végül is mi, mindannyian, akik még képesek vagyunk kérdezni. Ez az egyike a társadalom azon reflexív mozgásainak, amelyek az élet változására reagálnak és az általában átgondolatlan és kiszámíthatatlan eredmények közt lassan és fájdalmasan kialakítják a második modernitás komplexumát, a káoszról az ideiglenes és változó rendet.”⁵⁸

Legitimitás és önreprezentáció

A történelemről, sőt a történészek közéleti szerepéről szóló új vitákat is elsősorban a rendszerváltás hozta magával. Már nem kellett alárendelni magukat az ideológiai direktíváknak és a pártnak, cserébe viszont le kellett mondaniuk az állam által biztosított szimbolikus hatalmukról. Az új „objektív” történelem nem csak episztemológiai és filozófiai változást jelentett, hanem összekapcsolódott a társadalom „morális megújításának” elképzelésével is.⁵⁹ Ezért nagyon hamar felmerült a kérdés, hogy a történészek miért nem az elvárt presztízt élvezik a szlovák társadalomban?

⁵⁷ Július BARTL: Historiografia na Slovensku. I. m. 36.

⁵⁸ Dušan TŘEŠTÍK: O dějinách a paměti. *Dějiny – teorie – kritika* 1. 2004. 113.

⁵⁹ Péter NIEDERMÜLLER: Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. *Focaal Tijdschrift voor Antropologie*, 1999/33. 28.

Azzal, hogy ma a társadalmi státusuk és presztízsük alacsonyabb, mint jogosnak tartanák, nagy valószínűséggel egyetért a történészek többsége. Ezzel kapcsolatban két fő problémát is megnevezhetünk az átmenet periódusában a nemzetközi történettudományba való bekapcsolódás során. Az első a hosszan tartó alulfinanszírozottság, a másik pedig a „régi struktúrák” saját múltjával való szembenézés.⁶⁰

Köztudott, hogy Szlovákia régóta az EU sereghajtói között van a tudományfinanszírozás tekintetében. A helyzetet jól illusztrálja az SZTA tudományos munkatársainak vagy egy felsőoktatásban dolgozó oktatónak a fizetése, de a szlovák pályázati rendszer visszafogott költségvetése sem kínál túl sok lehetőséget. A szegény tudományról élő kép ellenpontját a Szlovákiában folyó tudományos munka nagy hatékonyságáról szóló adatok jelentik.⁶¹ Az említett mutatók bizonyára jelentősen befolyásolják a mai helyzetet.

A tudományos munka gazdasági mutatóihoz hasonlóan gyakran képezi vita tárgyát a történészek társadalmi státusa is. Nem elemezem részletesen a tömegkommunikáció és számos érdekcsoport fellépését, ami ebben a tekintetben kétségtelenül nagy szerepet játszik.⁶² Ahogy arra egy, a szlovák történelmi tudatot vizsgáló kvantitatív kutatás is rámutat, a történelmi tudás forrásai főként a tömegkommunikációs eszközök.⁶³ Más empirikus kutatások szerint a középiskolai tanulók történelmi tudatát elsősorban a családi környezet formálja. Ezt követik a személyes kapcsolatok, a politikusok és a média. Csak ezek után játszik szerepet az iskolai történelemoktatás.⁶⁴

Dušan Kováč szerint a szlovák történettudomány fejlődését alapvetően befolyásolta, hogy a 20. század viszonylag nagy ré-

⁶⁰ Pavel KOLÁR: *Nenápadné okovy Kleió*. I. m. 226.

⁶¹ Lásd ehhez a 2010-ben megavalósult kutatások és innovációk jelentését: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ius/ius2010_en.pdf (letöltve 2010. 12. 31.). Több szempontból mutatja be a Szlovákiában uralkodó helyzetet a *Živá voedička* című vitaműsor.

⁶² Petr ZÍDEK: *Historici pohledem novináře*. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/5HDFzidek.htm> (letöltve 2012. 12. 09.).

⁶³ Miroslav PEKŇÍK (szerk). *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Veda, Bratislava, 2006. 64.

⁶⁴ Viliam KRATOCHVÍL: *Externý posudok pre odbornú komisiu Predsedu Národnej rady*. I. m.

szében „ideológiák szolgálóleánya”-ként működött. Ebből fakad egyes történészekkel szembeni bizalmatlansága is, hiszen úgy jeleníthetők meg, mint annak az ideológiai alapon totalizált történelemnek kiszolgálói, amelyben éppen ők játszották el az aktuális helyzet legitimálóinak szerepét.⁶⁵ Elég átlapozni az 1939–1945 közötti Szlovák Köztársaság idején íródott hivatalos történelmet, vagy az úgynevezett marxista történettudomány későbbi alkotásait. František Hrušovský – aki eredetileg középiskolai tanárként dolgozott – összekapcsolta a történetírást a korabeli autonomista, illetve néppárti magyarázattal, úgy tervezte meg a szlovákok történelmét, mint egy (1500 évig tartó) „összefüggő láncolatot”, amelynek végső láncszeme a szlovák államiság kinyilvánítása volt. Hrušovský saját munkáját „küldetésnek” látta, a múltban teret nyert szlovákellenes erőkkal szemben. Célja az új állam szükségleteivel és annak ideológiájával összhangban lévő nemzeti identitás megteremtése volt.⁶⁶ 1948 után, a kommunisták politikai dominanciájának hatására, alapvető ideológiai fordulat ment végbe a történelem értelmezésében. A kor paradoxona, hogy „a szlovák nemzet és annak akarata” kategorikus imperatívuszát – ennek segítségével legitimálták a Szlovák Köztársaság képviselői saját politikájukat – felváltotta a „nép és annak akarata”.⁶⁷ Az így megragadott közösségnek úgy kellett gondolkodnia, éreznie és tennie is, mint egy személynek és törekednie kellett a társadalmi cél és közjó elérésére. Adam Hudek nagyon is jellegzetes címet adott az 1950-es, '60-as évek szlovák történettudományáról írt monográfiájának: *A legpolitikusabb tudomány*, amivel felhívta a figyelmet a történettudomány és a politika kapcsolatára. Nem csak a marxizmus alkalmazásáról volt szó (ami a szlovák történettudományban gyakorlatilag nem került előtérbe), hanem arról is, hogy kötelességnek számított a történelmi elbeszélésben szem-

⁶⁵ Dušan KOVÁČ: Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. *Historický časopis*, 2004/2. 233–237.

⁶⁶ František HRUŠOVSKÝ: *Slovenské dejiny*. Matica slovenská, Martin, 1940; Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia, 102 F 18. František HRUŠOVSKÝ: *Niekoľko poznámok pre recenzenta*. I. m.

⁶⁷ Adam HUDEK: Slovak Historiography and Constructing the Slovak National Story up to 1948. *Human Affairs*, 2006/1. 64.

léltetni az aktuális ideológiai kampányokat (például harc a burzsoá nacionalizmus és klerikalizmus ellen).⁶⁸

A történelmi események értelmezésének változását – ez leggyakrabban a szlovákok nemzeti történetének formájában került kontextualizálásra – a politikai erők, a kulturális elit, de a tágabb nyilvánosság folytonos alkudozásának folyamatában felmerülő szükségletek és követelmények szemszögéből is érdemes szemügyre venni. Ahogy Peter Heumos a munkásság példáján keresztül bemutatja, téves az a felfogás, hogy a társadalom feletti totális uralom közepette ne lett volna lehetőség a saját vélemény megjelenítésére.⁶⁹ Hasonlóan, Michal Pullmann is felhívja a figyelmet a totalitárius történelmi elbeszélés ezen problémájára, a leegyszerűsített képre a kommunista rendszer mint rossz „rezsím” egyedüli felelősségéről és a hatalmában tartott társadalom teljes kiszolgáltatottságáról.⁷⁰ Mindenesetre a történészeknek a rendszer fenntartásában játszott „önkéntes-kötelező” szerepének az lett az eredménye, hogy a rendszerváltás után a történettudományról sokan úgy gondolkodtak: az csak kiszolgálja a politikát. Ekkoriban a profanizált ideológiai kánont pótolta az addig tabunak számító alkotások iránti hatalmas érdeklődés, felbukkantak a nyilvánosság előtt a különféle összeesküvés-elméletek is, alternatív értelmezések és a pikáns történelmi adalékok is.

Fontos és gyakran említett tényező a szlovák társadalom nem túl nagy érdeklődése a tudományos eredmények iránt. Ebben a tekintetben a szlovák könyvpiac egészen eltér a szomszédos országokétól. Ezt mutatják a tudományos publikációk rendszereiben alacsony példányszámai, és az, hogy még ennek is nagy része elsősorban a szakmi és személyes kapcsolatok révén oszlik el. Hasonló a helyzet a tudományos és népszerűsítő folyóiratokkal is, ezek képtelenek csupán a kereskedelmi bevételekből biztosítani fennmaradásukat. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a könyveket

⁶⁸ Uő: *Najpolitickéjšia veda*. I. m.

⁶⁹ Peter HEUMOS: K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů. *Soudobé dějiny*, 2008/3–4. 686–702.; Pavel KOLÁR: Metanarace národních dějin v českém dějepiscectví druhé poloviny 20. století. Kontexty vzniku – kontinuita – proměny. In: *České soudobé dějiny v diskusi*. ÚSD AV ČR, Praha, 2001. 89–123.

⁷⁰ Michal PULLMANN: Sociální dějiny a totaliněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny*, 2008/3–4. 703–717.

és a folyóiratokat szétosztják az esetleges recenzensek, érdeklődők, társintézmények között, és ezzel egyjeűleg nem egyszer hiánycikké válnak a szélesebb nyilvánosság számára. Példaként megemlíteném az 1990-es éveinek tanulmányköteteit, amelyek a szakmai körökön kívül csak nehezen hozzáférhetők, vagy a kereskedelmi forgalomba soha be nem került, különböző pályázati ügynökségek és alapok támogatásával kiadott publikációkat. Az érem másik oldala a régóta tartó rossz marketing és reklám, az érdektelenség, és az, hogy sokszor a tudósok és pedagógusok nem igazán tudnak lebilincselő és stilsztikailag is élvezetes műveket írni. Gyakori probléma a művek témaválasztása, legtöbbször a szerzők szűken és nagyon speciálisan felfogott témái kapnak helyet. Így aztán nem csak az történik, hogy néhány kivételtől eltekintve a történészek művei nem elérhetők a könyvesboltokban, vagy nem tartoznak a sikerkönyvek közé, hanem az is, hogy a piacot mások foglalják el, nemritkán szakmailag kevésbé rátermett szerzők, akik jobban megfelelnek a közönség igényeinek. Erre hívta fel a figyelmet Roman Holec is: „Szó szerint azon vegyész mérnökök, közgazdászok, orvosok, politikusok, újságírók, irodalmárok és más szakemberek aranykorát éljük, akik hihetetlen lelkesedéssel nem csak hogy kutatnak, de az időnként egészen rémes kombinációikkal szó szerint átdolgozzák a történelmet, és ezzel befolyásolják a közvéleményt. Sajnos sokkal inkább ők teszik ezt, mint azok a dolgozósobában ücsörgő tudósok, akik saját projekt, konferencia, kötet munkáiba temetkeznek. A vegyész mérnökök, közgazdászok, orvosok, politológusok és más szakemberek között a történettudomány területén lényegesen több a nem történész, mint a történész. Tekintve, hogy az amatőrök egyre inkább uralják a médiát is, a történészek hatása a lakosság történelmi tudatára, emlékezetére minimális.”⁷¹ Ezzel a külvilág szemszögéből elmosódik a hivatásos és a laikus diskurzus és érvelés közti különbség. „A történettudomány kétségbe vonható tudományosságának a legrosszabb oka valójában maga a professzionális történész, akit kicsit sem riaszt vissza a felületesség, a középszerűség és az, hogy eladja magukat. Hiszen a megvehetőségnek az előző két tulajdon-

⁷¹ Roman HOLEC: Red Light District po slovensky. *Zrkadlenie – Zrcadlení. Česko-slovenská revue*, 2010/3–4. 7.

ság nélkül nincs logikája. A történészek előszeretettel lefekszenek mindenkinek, akinek van hatalma és pénze. Valaha ezek néppártiak és kommunisták voltak, ma nacionalisták és populisták. Sőt nem ritkán ugyanarról a megrendelőről van szó, aki csak a csizmát cserélte le gumicsizmára vagy félcipőre. És nemritkán ugyanarról a történészről besszélünk, hiszen tulajdonképpen folyton ugyanazt csinálja.”⁷² Az esetleges olvasók érdeklődésének hiányára irányuló kritika (például sokszor említik a történelem szakos hallgatók gyér olvasottságát és érdektelenségét) ellenére gyakran maguk a történészek is minimális érdeklődést mutatnak saját kollégáik legújabb eredményei iránt. Ezt az érzésemet nem csak a beszélgetések sokasága, a különböző kutatási területeken és konferenciákon szerzett információk erősítik meg, de a tény is, hogy számos publikált tanulmányban hiányzik a (múltban még megszokott) bevezetés a problematikába, az eddigi művek szám-bavétele, illetve a lábjegyzetek között rendszeresen hiányoznak az utalások a már publikált művekre. Ebben a tekintetben van bizonyos generációs konfliktus is, amikor a fiatalabb és idősebb kollégák kölcsönösen „elfelejtik” idézni egymást.

A külföldi szerzők, illetve a módszertani és az összehasonlító megközelítések iránt régóta észlelhető csekély érdeklődést már szinte említeni sem érdemes. A szlovák történettudomány, annak ellenére is, hogy 1989 óta már eltelt több mint húsz év, túlzottan bezárkózik. Saját problémái és témái körül kering, miközben sok vita az ideológiai polarizáció megerősítésén kívül nem hoz új megoldásokat. Roman Holec szavaival élve: „antikoncepcióval [fogamzásgátlóval – a szerk.] dolgozunk tehát bárminemű koncepció ellen, vagy teljesen nélküle?”⁷³ Az eredmény nem csak a jelentős visszamaradottság nemzetközi szintén, hanem a kutatások inkonzisztenciája és ismétlődése, azaz a már említett szüntelen ciklikusság. Erre mutatott rá Juraj Marušiak politológus is: „Ha azoknak a parlamenti és parlamenten kívüli vitáknak, melyek a »Lex Hlinka« elfogadását kísérték, volt valami értelme a szlovák társadalom számára, akkor az főként abban állt, hogy leleplezték a gondolati szegénységet, a saját múltjukról való töprengés

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

felületességét. A valóságban a viták a szimbólumokra összpontosítottak, de hiányzott a mélyebb reflexió és a valós párbeszéd is. Bármiféle kísérlet a mélyebb reflexióra – akár kommunista vagy a néppárti múltról legyen szó – csak a nyilvános érdeklődés hatásán maradt és a saját történelemről szóló reális vita a társadalomban mostanáig nem ment végbe.”⁷⁴

A kialakult állapot részben annak a következménye, hogy a történészek gyanakodva viszonyulnak az elméletekhez.⁷⁵ Ez a normalizáció idején vert gyökeret a történész-társadalomban, és abból eredt, hogy a marxizmust nem vették túl komolyan már jóval a rezsim bukása előtt. Nem történt semmilyen nagyobb hatású innováció, épp ellenkezőleg, inkább a felületes marxizmus volt jellemző, amikor „tiszteletkörként” idézték a klasszikusokat, de ezt követően a szerzők a klasszikus leíró megközelítést használták.⁷⁶ A helyzetet az is segítette, hogy a történelmi dokumentumok számukra mintegy megszemélyesítették a múltat, és ez alá támasztotta a hitet az objektív és lineáris történelemben; ennek eredménye a történelem nacionalista koncepcióihoz való ragaszkodás. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni az idegennyelv-tudás csekély használatát, pedig e nélkül nem lehetséges hosszú távon tevékenykedni a tudományos világban. Viszont ezeknek a „pilléreknak” a veszélyeztetése egyben magának a tudományos közösségnek a veszélyeztetéseként is felfogható.

A tudományos társadalom korlátai

Martin Nodl a cseh történész-társadalom három betegségét nevezte meg. A saját és a szakterület múltjával való megbékélés hiányáról, a pályázati rendszerről és annak eredményességéről, a fiatalabb történészek helyzetéről és a történészek szakmai közös-

⁷⁴ Juraj MARUŠIAK: Sloboda (nielen) pre históriu. http://www.forumhistoriae.sk/forum/vyzva_z_blois/marusiak.pdf (letöltve 2012. 12. 09.).

⁷⁵ Jan HORSKY: Teorie jako konstitutivní rys vědeckosti a jejich místo v českém dějepisectví. http://konference.osu.cz/sjezd201lostrava/dok/p_sekce/jan-horsky.pdf (letöltve 2012. 12. 09.).

⁷⁶ Pavel KOLÁR: Nenápadné okovy Kleiů. I. m. 226.

ségének jövőjéről beszélt.⁷⁷ A szlovák közeget ebben a tekintetben inkább a „mozdulatlanság” jellemzi; ezek a témák – jelentőségük ellenére – viszonylag ritkán kerülnek elő. Juraj Marušiak rámutatott, hogy a múltról szóló vita lehetne rólunk szóló vita is, és ez nyilvánvalóan oka annak, hogy Szlovákiában eddig miért nem zajlott le egyetlen releváns *Historikenstreit* sem, és hogy a politika és a történelem kapcsolatáról szóló vitakezdeményezések főként azokat nem érdekelték, akiket ez a leginkább érintett volna.⁷⁸ Ha mégis kialakul valami, azt bagatellizálják, úgy állítják be, hogy az pusztán csak politizálgatás, esetleg generációs féltelenség.

Másfelől a következő nemzedék egy része éppen az „ideológiai ártatlanság” érvét használja fel saját legitimációja és a szimbolikus tőke felhalmozása érdekében. Martin Lacko, a „fiatal történészek” első konferenciájának szervezője, az 1989 utáni levéltári kutatások elégtelenségén, illetve a fiatalok kutatási eredményei bemutatásának nehézségein kívül rámutatott az idősebb generáció képviselőinek ideológiai meghatározottságaira is. Azok a fiatal történészek, akik ilyesmivel még nem vádolhatók, szeretnék volna magukat ebben a tekintetben az objektív hozzáállás jövőbeli garantálóinak tekinteni, hiszen nem érezték, hogy kötődnének akár az államhatalomhoz, akár a két konkuráló táborhoz.⁷⁹ Ebben a kontextusban gyakran megjelenik a nagyobb átláthatóság követelménye, illetve a tudományos társadalom túlzott hierarchizálódásának és klánmodelljének kritikája is. Ez a látásmód nagyon népszerű lett a fiatal generáció körében, és az alapkutatások elindításával együtt a mai szlovák történetírás meghatározó elemét jelenti. Az utóbbi években fokozatosan zajlik a kutató- és pedagógiai munkahelyek fiatalítása és a tanácsadói pozíciók generációs váltása. Az új informális csoport „színpadra” lépése, számos új publikáción és kisebb vitacikken túl abban is megnyilvánult, hogy 2007 februárjában Ivan A. Petrovskýt nevez-

⁷⁷ Martin NODL: Krize české historiografie. I. m.

⁷⁸ Juraj MARUŠIAK: i. m.

⁷⁹ A „fiatal történészek” fogalma egyben *terminus technicussá* vált a konferencia elnevezése alapján. Martin LACKO: Prihovor organizátora. In: Uő (szerk.): *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov I.* Katedra histórie FF UCM, Trnava, 2002. 6–8.

ték ki a Nemzeti Emlékezet Intézete (NEI) igazgatói tanácsának elnökévé.

Bár ez rendszeresen megtörténik, még a generációs közelség ellenére is hiba lenne homogén csoportnak látni a „fiatal történészeket”. Éppen ellenkezőleg, sokszor körükben is sor kerül a klánszerű működés reprodukciójára és a vehemensen kritizált magatartásformákhoz való fokozatos alkalmazkodásra. Bár Szlovákiában szintén vannak változások és bizonyos módszertani innováció is, továbbra is elsősorban a klasszikus politikatörténet népszerű, dominál a kritika nélküli gyűjtögető narratív hozzáállás, a források és tények fesztizmusa, ami tartósítja a szlovák kutatások gyenge nemzetközi kompatibilitását. Más nyelvet használnak, más jelentések társulnak a szavakhoz. Például több, a nacionalizmussal explicite vagy impliciten foglalkozó kolléga csak ritkán támaszkodik a témakörben aktuális elméleti megközelítésekre, tanulmányokra és fogalmakra.

Ezt a szomorú valóságot igazolja a csekély számú nemzetközi projekt és út, külföldi hivatkozás és publikáció is. Szintén példaként említhető az EU-ban futó aktuális nyilvános viták iránti érdektelenség és az azokban való minimális részvétel. Szlovákiában gyenge visszhangja volt a 2008. október 28-i blois-i felhívásnak is, amelynek aláírói tiltakoztak néhány EU-tagország törekvése ellen, hogy törvényileg megszabják, és szankciókkal sújtsák a történelmi jelenségek értelmezését.⁸⁰ Másfelől felmerül a Mirek Vodrážka által civilizációs hanyatlásnak nevezett jelenség is. Ő egy esszéjében kritizálta a NEI tevékenységének több aspektusát. Figyelmeztetett, hogy érvelésük az 1939–1945 közötti Szlovák Köztársaság értelmezését illetően kísérlet annak nacionalista alapon nyugvó rehabilitációjára, miközben az ilyen jellegű vita jellemzője, hogy banalizálja a rosszat és hiányzik az a bizonyos másik fél.⁸¹ A szlovák történészek tudományos közösségének működésére jellemző, hogy a belső vitákban már felbukkantak hasonló érvek, de nyilvánosságra csak az egyszerűsített, könnyebben

⁸⁰ Ehhez lásd http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2011/forum.html (letöltve 2012. 12. 09.).

⁸¹ Mirek VODRÁŽKA: O civilizačnóm regrese slovenské minulosti a súčasnosti. <http://www.changenet.sk?section=forum&x=579222>.

dekódolható értékítéletek kerültek, ami újból csak az ideológiái és intézményi versengés statikus, kétosztatú modelljét jelenítette meg, ebben az esetben az SZTA TI és a NEI vonatkozásában. Másrészről hozzá kell tennünk, hogy Vodrážka kritikája alkalmazható a szlovák történészközösség más tagjaira is.

Egy olyan kis közösségben, ahol „mindenki mindenkit ismer”, ennek jelentős hatása van a szociális kapcsolatokra és a vitakultúrára is. A régóta gyenge pénzügyi háttérnek, és az erős nemzetébresztő ethosznak is kétségtelenül hatása volt arra, hogy Szlovákiában történetírással egy viszonylag stabil csoport foglalkozik, bár napjainkban ezt részben megbontja az egyetemi hallgatók és a történettudományos munkahelyek számának növekedése. Jellemző a kutatás tárgyához fűződő, már-már „személyes, intim viszony”, még a nem túl kedvező anyagi feltételek között is. Az ilyen körülmények között kutatásra áldozott időre úgy tekintenek, mint önfeláldozásra, jelentős értékre – személyes ügyre –, ami nemegyszer háttérbe szorítja a tudományos gyakorlat más fontos ismérveit. Egyúttal azonban összekapcsolódik a „téma birtoklásának” képzetével, amelynek következményeként egyes történészek kinevezik magukat egy történelmi téma és egyetlen „történelmi igazság” élethosszig tartó öréke.

Az állandó nyomás a termelés mennyiségi növelésére a *publish or perish* jelszó szellemében, azt jelentheti, hogy a publikációk száma, ami magával hozza a szimbolikus tőke felhalmozását is (például a tudományos címek megszerzése), inkább öncélú lesz, és nem a tudomány fellendülését szolgálja, illetve a „félmunkák túltermeléséhez”, a minőség rovására végzett munkához fog vezetni, ahogy egy beszélgetésünk során egy cseh kolléganő fogalmazott. Ezzel függ össze a Szlovákiában is elterjedt plagizálás és a már régen elmondottak folytonos ismétlése.

Ahogy Juraj Marušiak figyelmeztetett, ha a történész tudósként meg akarja őrizni a feddhetetlenségét, csak egy dolgot tehet: tiszteletben kell tartania a tudományos etika alapelveit, jogot kell formálnia a saját véleményre, és olyan értékeket kell felvállalnia, amelyeket maga is vall. Egyúttal viszont tiszteletben kell tartania a tényeket és a módszertani követelményeket is. Másként fogalmazva, nem kellene összekevernie a tudományos munka elejét a

végével. Amíg a tézisei nincsenek megfelelően alátámasztva, addig legfeljebb hipotézisekről beszélhet.

A történelem mint tudomány autonóm helyzetét tehát csak a történészközösség garantálhatja. Ennek feltétele azonban a történettudománynak és maguknak a történészeknek a megbízhatósága. Amíg a tudományos közösség elmenekül önmaga valósága elől, nemcsak a saját múltja, hanem jelen igazsága elől is – gondoljunk például az opponensi tevékenységre vagy a disszertációk megvédésére, amikor a cél az, hogy a hallgató elérje a szükséges eredményt –, nem beszélhetünk valódi tudományos vitáról.⁸²

(Fordította: Pecsénya Péter)

⁸² Juraj MARUŠIAK: i. m.